

Българите в Северното Причерноморие ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

ДВА СРЕДНОВЕКОВНИ АМУЛЕТА ОТ ДОБРУДЖА

Казимир Попконстантинов

Оскъдните данни, писмени и археологически, за практическата медицина във византийския културен кръг и по-точно, в средновековна България, бяха значително допълнени в последните десет години от оловни амулети, изписани с молитиви и заклинания срещу различни болести. Целта на настоящата статия е да направи още една крачка в научната обработка на този материал чрез представянето на два оловни амулети от Добруджа. Освен общия географски ареал и наличието на археологически контекст, представянето им в една група е оправдано и поради факта, че молитвите, които носят, са насочени срещу сходни болести - тресавица (febris) и огница (febris, distributio februm). И в двата случая текстът е изписан с кирилско писмо, като палеографският анализ и археологическата среда определят датировка X в.

Амулет № 1. Открит е в средновековната крепост при с. Руйно, Силистренско. Оловната пластина има правоъгълна форма със заоблен долен край. Размери: 3.5 см височина, 2.5 см ширина. Надписът се състои от четиринадесет реда. Девет от тях са разположени около рамената на двойно-контурен кръст, връзан на лицевата страна на пластината. Останалите пет реда са връзани на обратната страна. Височината на буквите варира между 2 и 3 мм (Фиг. 1).

Лицева страна: Бѣжи трѣс
авице от сега
чловѣка г/осподъ т
ѡ прогонитъ
вѣжи трѣса.
ивице отъ сега
чловѣка тоу рѣ
чѣ г/осподъ тѡ прог
онитъ вѣжи

Обратна страна: трѣсави
це отъ сега
чловѣка г/осподъ
тѡ прогони
тѣ

Превод: *Бягай, тресавице, от този човек. Господ те прогони. Бягай, тресавице, от този човек. Казано е: Господ те прогони. Бягай, тресавице, от този човек. Господ те прогони.*

Амулет № 2 Открит е при археологически разкопки в средновековната крепост Пъкуйл луй Соаре, Северна Добруджа. Оловната пластина е намерена навита на руло. В разгънато състояние има следните размери: 6.5 см височина, 6.1 см ширина. Надписът е разположен от двете страни на пластината в единадесет реда на всяка една от тях. Интересно е да се отбележи, че текстът на обратната страна е изпълнен в стила на монетното изображение. Височината на буквите варира между 3 и 5 мм. За разлика от амулет № 1 почеркът е доста небрежен. При разгъването на пластината текстът е сериозно повреден, което затруднява неговото цялостно реконструиране. Затова тук не предлагаме превод (Фиг. 2).

Лицева страна: И рече стъи юс
 ю жна свѣ а иже нь
 дъ огньница
 инъд трѣсави
 цѣ прѣстоитъ и
 рече стъи имѣ е
 моеу миханѣ
 молитъ ти
 тро с(ын)ъ вожи изва
 взи от того
 а оганепрѣзн

Обратна страна: I . o . хрѣст . [ъ]
 запрѣшта
 трѣсавица
 [да] . не идешн
 отъ сега отъ
 те отъ главѣи отъ о
 . н . отъ оуши
 отъ нозди отъ
 I дв . в отъ ногоу
 отъ възсего тѣлоу
 его

Интерпретация

По своето съдържание текстовете на двата амулета могат да се определят като молитви-заклинания срещу определена болест, в случая треска (трѣсавица, огньница). От обръщението към нея става ясно, че тя се възприема като живо същество, което трябва да излезе и да избяга далече от човека. Подобно възприятие се открива в народните вярвания, според които треската е болест, свързана с образа на седем сестри (трески), които винаги причиняват треска на този, който е имал досег със самодиви. Поради това в народната медицина треската, причинена от седемте сестри, може да се излекува изключително чрез заклинания, баяния и наричания. В някои варианти сестрите са повече, девет или дванадесет, определени като девичи, които или олицетворяват различните болести, или могат да ги лекуват. Особен пример за първата група девичи е групата на дванадесетте сестри-трески (рус. *лихорадок*), позната от традиционните руски заклинания (*заговори*). В тази група сестрите-трески носят имена, които възпроизвеждат названия на болести или части от тялото, засегнати от тях. Повечето руски изследователи, като И. Д. Мансветов, М. Соколов и А. Н. Веселовский проследяват мотива за дванадесетте трески от вавилонската доктрина за дванадесетте астрални духа, възприета от гностиците и Testamentum Solomonis и така влязла във византийските апокрифни текстове, които пренасят този образ в руската народна култура.

Ако се върнем на текстовете върху двата амулета от Добруджа, трябва да се отбележи, че те могат да се разглеждат в контекста на множеството молитви срещу треска,

съхранени в българските средновековни апокрифи. Известният Погодинов индекс посочва една от най-популярните молитви, молитвата на Поп Йеремия срещу трески, в която се споменават Св. Сисиний, седемте трески - дъщери на Ирод и ангел Сихаил. Макар че редакцията на Поп Йеремия не е запазена в славянската литература, молитвата е позната в славянската народна традиция в многобройни варианти, т. нар. Сисиниеви молитви. Там треските са представени като седем или дванадесет жени, които излизат от морето - описание, което напомня антични митически същества. Нещо повече, възприемането на морето като обиталище на фантоми и водни божества, както и антропоморфният образ на болестта и смъртта, имат своя първообраз в античните вярвания и идеи. Според този тип молитви на въпроса на Св. Сисиний за целта на тяхното посещение жените отговарят, че те са дошли да измъчват човешкия род и по-точно, лияниците, скитниците, тези, които не почитат празниците, и най-вече, родилките. С други думи, молитвата на Поп Йеремия е имала практичната цел да подпомогне лечението от треска, която по различен начин е засегнала всички тези групи от хора. Що се отнася до употребата на думата огньница в текста върху амулет № 2, трябва да се отбележи, че каноничната молитва срещу огньница е гръцка и често се среща в гръцките Евхологии винаги в една и съща редакция. Тази молитва е твърде ранна, като се има пред вид нейното присъствие в *Euchologium Sinaiticum*. В старобългарски превод тя е озаглавена *МЛТВА ІЕЖЕ ОГНЕМЪ ОДВРЖИМЪХЪ* и е предназначена да излекува болния от треска по начина, по който Исус Христос излекувал тъщата на апостол Петър (Мат. 8, 14; Лука 4, 38-39).

Както се вижда от представените текстове, обаче, молитвите-заклинания, връзани върху двата амулета, не принадлежат към т. нар. Сисиниеви молитви, нито пък имат преки аналози в канонични и неканонични (апокрифни) молитви, познати от ръкописи. По-скоро те са молитви-заклинания, съставени като императивни обръщания към болестта. От стилистична и синтактична гледна точка двата текста са композирани така, че да бъдат лесни за разбиране и запомняне. Но с цел въздействие върху хората, в тях са употребени композиционни ефекти, като повторение и редуване на сходни синтактични единици, които ги отличават от ежедневната реч. Още по-отличителна черта на структурата на двете молитви е предпочитането към повторение на специфична синтактична единица, на магически формули. Например, императивната формула *ВЪЖИ ТРѢСАВИЦЕ* се повтаря три пъти, като по този начин разделя на текста върху амулет № 1 на три еднакво силни части. Така молитвата се явява отлична илюстрация на този тип заклинания, в които желанието на човека се опира на Божията сила и така принуждава злото да спре действието си. Въпреки сходните стилистични и синтактични похвати в двата текста, обаче, текстът върху амулет № 2, макар и частично реконструиран, може да се определи и като наративен.

Обобщавайки анализа на двата амулета от Добруджа с молитви-заклинания срещу треска, бихме искали да подчертаем техния принос към изследването на религията във всекидневното на средновековния българин. Всъщност тези текстове предоставят непосредствено свидетелство за магически практики, основани на божествената сила на думите във формата на християнска молитва. В този смисъл оловните амулети от X в. се явяват липсващото звено във веригата, свързваща и апокрифните молитви, запазени в късни ръкописи с християнско религиозно съдържание и устните фолклорни заклинания, записани в ново време.

Бележки:

¹ Bonner, C. Studies in Magical Amulets Chiefly Graeco-Egyptian. Ann Arbor, 1950, 51-95; Spier, J. Medieval Byzantine Magical Amulets and Their Tradition. - Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, 56, 1993, 25-62; Mathiesen, R. Magic in Slavia Orthodoxa: The Written Tradition. - In: Byzantine Magic. Ed. H. Maguire. Washington D. C., 1995, 155-179. Авторът на настоящата статия подготвя корпус на оловните амулети, открити на територията на средновековна България. Дял от него ще бъде посветен на амулетните текстове, свързани с практическата народна медицина и магически практики.

² Вж. Попконстантинов, К. Молитва против нежит върху амулет от Пъкуйул Луй Соаре. - В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том шести. В. Търново, 1997, 123-130 и цит. там литература.

³ Познат ни е още един оловен амулет с кирилски текст-заклинание срещу тресавица от м. Фисека, Търговишко. Не е включен в настоящата публикация поради това, че местонамирането му е извън тематичния географски ареал, Северното Причерноморие. Възможността да работя с тази случайна находка дължа на Ал. Пейков, на когото използвам случая да благодаря.

⁴ Амулетът се съхранява в Исторически музей - гр. Силистра. Във връзка с работата ми с този паметник искам да благодаря на ст.н.с. д-р Г. Атанасов от ИМ - Силистра за възможността да публикувам амулета; на доц. д-р Мария Спасова за уточнение в старобългарския текст.

⁵ Амулетът се намира в музея на гр. Калъраш, дн. Румъния. Искам да изкажа своята благодарност на проф. П. Дякону от Археологическия институт в Букурещ за възможността да работя с този паметник.

⁶ Георгиева, Ив. Българска народна митология. С., 1983, 148.

⁷ Мансветов, И. Д. Византийский материал для сказания о двенадцати трясовицах. - В: Древности. Труды Императорского Московского Археологического Общества, 9. М., 1881; Соколов, М. Материалы и заметки по старинной славянской литературе. М., 1888; Веселовский, С. Ономастика. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.

⁸ Петканова, Д. Апокрифна литература и фолклор. С., 1978, 134 и цит. там литература.

⁹ Алмазов, А. И. Врачевальные молитвы. Одесса, 1900, 430; Nahtigal, R. Euchologium Sinaiticum. Ljubljana, 1942, 107.

¹⁰ Kieckhefer, R. Magic in the Middle Ages. Cambridge, 1992, 75.

Фиг. 1. Амулет № 1 (с. Руйно, Силистренско)

Фиг. 2. Амулет № 2 (Пъкуйул Луй Соаре, днл Румъния)

Българите в Северното Причерноморие ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ПРОЦЕСИЙНИЯ КРЪСТ ОТ СРЕДНОВЕКОВНИЯ ВЕТРЕН НА ДУНАВ

Константин Тотев

В експозицията на историческия музей в гр. Силистра е изложен един изцяло запазен процесияен кръст с надпис Св. Георги (Ο ΑΓΝΟΣ ΓΕΩΡΓΝΟΣ) (инв. № III 1188), който е публикуван в две изследвания на Г. Атанасов¹. Според него кръстът е открит при неизвестни обстоятелства в крепостта до с. Ветрен, идентифицирана и чрез археологически материали от същия автор със средновековния Ветрен на Дунав². За произхода на кръста Г. Атанасов добросъвестно отбелязва, че “местонамирането му не насочва нито към относителна датировка, нито към функционалното предназначение”³ (обр. 1). Освен това обаче, в описанието и интерпретацията на находката са допуснати някои неточности и грешки. Става въпрос за определяне на надписа като вторичен и тълкуванието на патронажа, свързан с името на светеца и особено факта, че не се уточнява изработката и произхода на кръста. Именно в тази посока се налагат известни корекции и допълнения по отношение опита за класификация на този род творби, предложена от Г. Атанасов и конкретно за употребата и технологията на изработка и украса на кръста от Ветрен, неговия произход и датировка, както и опита в друга посока да се обясни местонамирането му, т. е. се оказва необходимо тази интересна находка да бъде отново преразгледана.

Формата на разглеждания кръст несъмнено насочва към неговия процесияен характер. Той е отлят от бронз с размери: 25 см височина, 19,2 см широчина и 0,5 см дебелина. Дължината на шипа за прикрепване под долното рамо е дълъг 7,7 см. Раменете на кръста са оформени в краищата си с по два кръгли медальона. На долния край на хоризонталното рамо липсват пробити отвори или халки за провесване на малки кръстчета, или други подобни пандантиви.

Върху едната страна на кръста е гравирани орнаментална украса. Нейното изпълнение се отличава с тънък професионален усет, при което чрез средствата на врязаната линия и гъсто нанесен точковиден пунктир ефектно се открояват нанесените декоративни орнаменти. Това са три очертани и вписани в окръжност кръстове, запълнени със споменатия точковиден пунктир, които са разположени в двата края на вертикалното рамо и в средекръстието. Други четири кръга с вписани шестлистни розети са разположени в двата края на хоризонталното рамо и симетрично върху горната и долната част на вертикалното рамо. Очертанието на кръга и розетата и тук са запълнени с точковиден